

Karel HORÁLEK, *Evangeliiáře a čtveroevangelia, Příspěvky k textové kritice a k dějinám staroslovenského překladu evangelia*. Praha 1954. Česká akademie věd a umění. Str. 313.

Obširna znanstvena knjiga podaje rezultate desetletnega dela češkega slavista, ki je svoje strokovno znanje dokazal že z mnogimi razpravami, posebno s študijo o Savini knjigi (ocenjeno v Slovu 2, 47—49). Slavisti so se čisto dotikali vprašanja o odnosu prvotnega stsl. evangelistarja (nedeljske in praznične evangeljske perikope, prevedene že v Carigradu) do celotnega stsl. čtveroevangelija, dovršenega v Moravski, a vprašanje doslej še ni bilo podrobno raziskano. V novi Horálekovi knjigi je to vprašanje središče in izhodišče vsega raziskavanja.

Za podlago vzajemnega primerjanja je vzet z ene strani Asemanijev evangelistar (As), z druge strani pa Marijanski (Ma) in Zografski (Z) čtveroevangelij. A uporabljeni so tudi poznejši rokopisi, ker na nekaterih mestih ohranjajo bolj ali manj jasne sledove starejših variant, ki so v starih rokopisih zabrisane; z druge strani pa more biti soglasje starejših in poznejših rokopisov dokaz nepokvarjenega prvotnega prevoda. Običajno se misli, da je As evangelistar v zvezi z Ostromirovim (Os) evangelistajem in s Savino knjigo (Sa) najboljši svedok prvotnega stsl. prevoda. To bi bilo samo po sebi verjetno. Toda vprašanje je zamotano. Evangelistarji so se kot liturgična knjiga bolj rabili in češče prepisovali nego manj rabljeni čtveroevangeliji. Zato se je stari tekst v čtveroevangelijih na mnogih mestih konservativneje ohranjal. Z druge strani pa so bile grške predloge evangelistarjev morebiti bolj starinske. Pridružuje se še vprašanje, je li bil v stsl. prevod čtveroevangelijev sprejet nepremenjeni tekst evangelistarjev. As je na nekaterih mestih osamljen; takšna mesta ne dajejo trdne podlage za primerjanje. Važnejša so mesta, kjer se As

sklada z enim ali drugim starim rokopisom; posebno značilne so skladnosti z Ma ali Zo tam, kjer se ta dva četeroevangelija med seboj razlikujeta (str. 13 s).

V podrobnem razpravljanju se H. ne ozira na glasoslovje in oblikoslovje. O glasoslovju je že dognano, da As zaostaja za Ma in Zo. Vprašanje oblikoslovja pa je preveč raznolično prepletено. V glagolskih oblikah ima As prednost posebno v starinskih aoristih. Odnos starejših glagolskih oblik med As ter Ma in Zo je 9:8. Sklanjatev je v As manj starinska. V oceni oblike *oka*, *ocē* se H. (str. 15) razlikuje od mojega mnenja v Slovu 3, 11. Na mnogih mestih pa se H. glede As sklada z mojo razpravo o dikciji As, kar potrjuje pravilnost mojih in njegovih rezultatov, doseženih po različnih potih.

Po občnem uvodu o odnosu evangelistarjev do četeroevangelijev daje H. uvodni historični pregled vprašanja. Dobrovský o tem še ni razmišljal. K. Nevostrujev, sotrudnik A. Gorskega v opisu eksl. rokopisov, je že opazil in nakazal probleme, a jih ni mogel dosledno reševati (18—21). V. Vondrák je bil uverjen, da so četeroevangeliji bolj konservativni nego evangelistarji; zato je po njegovem mnenju prvotni evangelistarski tekst najbolj ohranjen v četeroevangelijih, kamor je bil prvotno nespremenjeno sprejet (21—26). Vajs soglaša z Vondrákom samo toliko, da je bil evangelistar dopolnjen v Moravski in da dopolnilnih tekstov ni prevzel Konstantin sam, temveč je sodelovalo več prevajalcev, ki so prvotni evangelistar sprejeli nepremenjen v četeroevangelij. Iz števila izvenarijaskih variant izvaja, da se je prvotni stsl. tekst najbolj ohranil v As, a ne v Ma (27). Weingart pa je pravilno pripomnil, da so evangelistarski tekst pri sestavljanju četeroevangelija v celoti revidirali (29).

Posebno zanimivo in kritično je tretje uvodno poglavje: K karakteristiki stsl. prevoda evangelija (29—39). Dosedanje rezultate o tem vprašanju je treba sistematično revidirati, ker so zasenčeni z apriornimi predpostavami in zgrajeni na enostranskem gradivu. Običajno merilo slovarske konservativnosti posameznih rokopisov nikakor ne zadostuje. Ocenjevanje prvotnega prevoda je treba zgraditi na skupnem jedru najstarejših rokopisov. Ni izključeno, da je že Konstantin svoj prevod spopolnjeval in popravljaj. (S tem H. indirektno potrjuje moje mnenje o istočasnem dvojnem prevodu nekaterih mest). Ni verjetno, da so iz Morave na Balkan prinesli mnogo različnih evangeljskih rokopisov. Verjetno je, da so razlike med rokopisi nastale šele na Balkanu. Med jezikom prvotnega evangelistarja in četeroevangelija ni bilo velikih razlik; večino razlik je treba pripisovati poznejšemu razvoju. Pri sestavljanju četeroevangelija je bilo nujno potrebno preoblikovati začetke evangelistarskih perikop in že zaradi tega prevod revidirati po grškem četeroevangeliju. Stsl. evangelistar in četeroevangelij se enako odlikujeta po jezikovni dovršenosti in prevodni tehniki. Redki zmotni prevodi grškega teksta ne morejo utemeljiti dvomov o dovršenem jezikovnem znanju stsl. prevajalcev. V evangelijih skoraj ni moravizmov; verjetno je, da so bili prvotno številnejši, a da so jih na Balkanu izbrisali. V stsl. rokopisih se posebno zanimivo ponavlja moravizem *godina* paralelno z izrazom *časъ*; celo v staročeških bibličnih tekstih srečujemo oba izraza. Verjetno je, da so prevod četero-

evangelija delali polagoma in da je pri njem sodelovalo več oseb. Poznejši uredniki in prepisovalci so kvarili jezikovno dovršenost prvotnega prevoda. Samostojna sintaksa in svobodni prevodi so važno merilo za prvotnost in starost raznih stsl. variant.

Kakor v uvodu tako se tudi v naslednjem razpravljanju vprašanje o odnosu evangelistarjev in četveroevangelijev spaja in prepleta z vprašanji stsl. prevoda vobče. Najprej razpravlja o slovarski strani v dveh poglavjih: A. Celotna smer (tendenca) razvoja (40—80), B. razlike med evangelistari in evangeliji (80—123). Za tem razpravlja o gramatični strani: Rodilnikova oblika za tožilnik (127—133), kolebanje med rodilnikom in dajalnikom (134—140), konstrukcije s predlogi (140—151), določena in nedoločena oblika pridevnikov (151—154), prevajanje grških konstrukcij s členom (154—156), dvojna negacija (157), dvojina (158). Poglavje o glagolu: infinitivne konstrukcije (159—176), namenilnik (176 s), participialne konstrukcije (178—186), kolebanje v časovnih oblikah (186—195), vid (195—202), kongruenca (202—211), raba povratnega svojilnega zaimka (211 s), besedni red (213—228). Grške variante (229—264). Pregled izsledkov (265—290). Dodan je ruski povzetek (291—293), seznam slovarskih variant (297—304) in seznam obravnavanih evangeljskih mest.

V važnejših poglavjih se H. često srečuje z mojimi razpravami, o stsl. prevodih, ki so bile objavljene v Slovu zv. 3—5, a napisane neodvisno od njegove knjige. Poglejmo najprej poglavje o slovarski strani.

V razpravah *Na semb Petrê* (Slovo 4/5) in *Drêvo prahnêno* (Slovo 6) sem izrekel mnenje, da spadata obe varianti v najstarejšo dobo stsl. knjige in da sta se rabili paralelno s prevodom *na semb kamene, drêvo zôlo*, kakor so v stsl. evangelijih tudi v nekaterih drugih primerih enaki grški teksti istočasno prevedeni z različnimi izrazi. Horálek navaja veliko število takih primerov: paralelno rabo neprevedenih grških izrazov in stsl. prevodov ter istočasno rabo različnih slovanskih izrazov za iste grške besede. O teh vprašanjih in primerih so slavisti že mnogo razpravljali. H. pa je s kritičnim pregledom mnoge primere pravilneje ocenil, prejšnje rezultate dopolnil, deloma korigiral in nekatera vprašanja te vrste definitivno rešil. Podrobneje nego drugi slavisti je dokazal, da neprevedeni grški izrazi vobče niso dokaz starosti stsl. teksta in da so še v poznejših rokopisih včasih namesto že rabljenega stsl. prevoda postavljali grški izraz, posebno v takih primerih, ko stsl. prevod ni dovolj prikladen.

Jako sporno je vprašanje o prevodu grškega *γέεννα* (lat. gehenna; Mt 10,28; 18,9; 23,15; Mk 9,45 i. dr.). V večini najboljših stsl. rokopisov je grški izraz nepreveden (geona). A v nekaterih poznejših (Miroslavov, Mstislavov, Jurjevski i. dr.) da je ohranjen izvrstni prevod *добръ дебрь* (dolina), ki je po mnenju H. prvoten (Konstantinov), ker se v njem očituje izobražen orientalist. H. tu odklanja Jagičevo in Vondrákovo mnenje o prvotnosti neprevedenega grškega izraza ter je naposled pripravljen priznati, da je vprašanje še odprto (str. 67—69). Verjetno je, da so nekateri prvotni stsl. prevodi ohranjeni le v poznejših, a ne v najstarejših stsl. rokopisih. Tako je panonska *rêsnota* ohranjena le v redkih poznejših evangeljskih rokopisih (v Karpinskem s konca 13. stol.). Podobno se v Kar-

pinskem rokopisu dvakrat ponavlja panonski balii (Lk 4,23; 8,43), ki je sicer ohranjen samo v Marijanskem glag. rokopisu poleg običajnega *vračb* (str. 41).

Grški službeni izraz *praktor* (Lk 12,58; Vulgata *exactor*) je v večini stsl. rokopisov preveden preveč ohlapno (laksno) *sluga*; zato so v poznejše rokopise sprejeli grški izraz. Sporno je, je li bil grški izraz prvotno preveden ali ne (str. 73—75). Podobno so sporni prevodi grških besed: *dogma* — poveljénie, zapovéd; *prétor* — sôdište, *πηρα* — pira, vretište, mošbna; *skándalon* — s̄bblazn̄b, skan̄bdél̄b i. dr. (str. 69—80). V posebno vrsto spadajo grški izrazi v bogomilskih rokopisih na takih mestih, kjer imajo starejši rokopisi dober stsl. prevod *pismę* — *iota* (Mt 5,18), *vel̄bôd̄b* — kamil̄b, kamel̄b (Mt 19, 24, Lk 18,25).

Posebno poglavje tvori varianta *na semb petrê*, ki se običajno šteje med neprevedene grške izraze. V Slovu 4/5 sem dokazal, da to ni neprevedeno grško izražanje, temveč svobodno posnemanje grškega teksta *ἐπι ταύτῃ τῇ πέτρῃ*, torej v tem smislu svoboden prevod pod vplivom sirskega prevoda, ki ima za *Πέτρος* in *πέτρα* isto moško obliko *kifa*, prvotno aramejsko *kéfa*. Matejev evangelij je bil prvotno spisan v aramejskem jeziku; v tem jeziku je govoril Kristus z apostoli. Samo v aramejskem originalu in v sirskega prevodu je smisel tega mesta dovolj jasen in nesporen. Grški in latinski tekst pa je že starejšim krščanskim piscem delal težave in zbujal dvome o pravilnem smislu. Še manj jasen je slovanski prevod *na semb kamene*, ker je v njem zabrisana očitna zveza med *Petros* in *petra*. Vsi slavisti in teologi so prezrli, da bi se neprevedena grška *πετρα* morala prevajati z žensko obliko *na sej petrê*, »mehanično posnemanje (grške) besedne igre«. Ta slovanska oblika je res posnemanje grške besedne igre, a nikakor ne soglašam s Horálekom, da je to le *mehanično* posnemanje. Mehanično posnemanje bi bilo *na sej petrê*. *Na semb petrê* pa je bistroumen svoboden prevod, samostojno preišljeno posnemanje grškega teksta, prav za prav le delno posnemanje grškega izražanja, a doslovno posnemanje sirskega prevoda in aramejskega izvornika. Važna pa je Horálekova opozoritev, da je oblika *na semb petrê* ohranjena tudi v Dobrejševem četveroevangeliju (13. stol.). V Srečkovičevem (13. stol.) pa je *na sej petrê*; to je mehanično posnemanje grškega teksta z neprevedenim grškim ženskim samostalnikom *petra*. Srečkovičev rokopis ksl. četveroevangelija (opisal J. Polivka v Starinah Jugosl. knj. 29,1898, 95 do 256, posebno 174) ima to posebnost, da ohranja nekatere grške izraze, ki so v starejših in mlajših rokopisih prevedeni. Torej je mogoče, da je ženska oblika *na sej petrê* zapisana preišljeno; a mogoče je tudi, da je to pisarjeva pomota (lapsus), kakor je enako mogoče, da je pisar namerno in svestno popravil moško obliko *semb*, misleč, da s tem pravilno korigira dozdevno pomoto svoje stsl. predloge. Vsekako je ta ženska oblika vredna pažnje slavistov. Enako je pomenljivo, da je moška oblika *na semb petrê* enako ohranjena v Dobrejševem četveroevangeliju, kakor v Assemanijevem evangelistarju, ter Nikoljskem in Hvalovem bogomilskem četveroevangeliju. Svedočanstvo Dobrejšovega evangelija je v nekem pogledu

važnejše nego Ni in Hv. Dobrejšov rokopis je namreč z ene strani manj odvisen od evangelistarjev, z druge strani pa je prepisan po starejši predlogi iz južne Makedonije, torej v ohridski okolici (v širšem smislu).¹

V zaključnem pregledu opozarja Horálek (272) na nekatere izredne skladnosti As in Dobrejšovega evangelija, ki se morejo tolmačiti le po direktni odvisnosti od nekega stsl. evangelistarja, sorodnega z As. Tudi sicer spada Dobr. v neko arhaistično skupino rokopisov sorodnih Ma in Zo, odličnih po slovarki konservativnosti in svojevrstni prevajalni tehniki. S tem je podprto moje mnenje, da se je izražanje *na semb petrê* v As in v nekem sorodnem četveroevangeliju ohranjalo pod vplivom ali z dovoljenjem Klimenta Ohridskega (Slovanskega). Tako je potrjeno, da je izredna oblika *na semb petrê* prvotna Konstantinova, a tudi posebnost dobro preišljene tradicije pod vodstvom velikega učenca sv. Cirila in Metoda. V razpravi *Na semb Petrê* (Slovo 4/5) sem dovolj dokazal, da je ta oblika enako prvotna kakor *na semb kamene*. Zato ne soglašam s Horálekom, ki z Vajsom i. dr. misli, da je oblika *na semb kamene* izključno prvotna (str. 77). Priznavam pa, da Horálekova opozoritev na Dobrejšov in Srečkovičev rokopis bistveno dopolnjuje mojo razpravo o tem vprašanju.

Oblika *na semb Petrê* je pomenljiva z dveh strani, namreč z ene strani kot bistro preišljen svoboden prevod; z druge strani pa kot posebna oblika, ki se je že prvotno ohranjala paralelno s prevodom *na semb kamene*. V podobno vrsto paralelnih oblik spadajo: *drêvo prahnêno* — *drêvo zblo*, *prêdъ tobojq* — *къ тебê*, *съведе* — *сѣчета*. Horálek o teh oblikah ne razpravlja. *Prahnêno* omenja le mimogrede (str. 87), *prêdъ tobojq* in *съведе* pa je popolnoma prezrl. O svobodnem prevodu *prêdъ tobojq* (Mt 18,15) sem v Slovu 3 (str. 22—26) dokazal, da ima pečat Konstantinove bistrournosti in erudicije, a da je bil istočasno občno rabljen prevod *къ тебê*. O glagolu *съведе* (Mt 19,6) v Savini knjigi meni J. Vašica (v razpravi o Metodovem nomokanonu), da je to izključno prvotni prevod. Po mojem mnenju je v prvotnem evangelistarju prevedenem v Carigradu, stal glagol *сѣчета*, a v Moravski so paralelno rabili prevod *съведе*, posebno v govorniških aplikacijah; na tako govorniško prilagoditev kaže dvojina *jaže* (namesto doslovnega *ježe*), ki se enako ponavlja v Metodovem govoru (v Cloz. rokopisu) in v Savini knjigi, povrh tega pa še površno svobodni prevod Mt 19,5 v Savini knjigi (Slovo 2, 49). Gl. moj članek o Metodovem nomokanonu.

Odlično svojstveno barvitost dajejo: Konstantinovemu prevodu živo konkretni izrazi za splošnejše in manj opredeljene grške besede (str. 54): *възвêsi se* (Ma, Zo) — *удави se* (As, Sa, Os.), *утоpq* v Mt 8, 32 (Ma, As, Sa) — *умърêше* (Os, Ni), *чjудо* v Jan 4,54 (As, Ma, Zo) — *знаменiе* (Os, Ni) i. dr.

Na podlagi slovanskega gradiva trdi Horálek, da med prvotnim evangelistarjem in četveroevangelijem ni bilo veliko razlike, a da so rokopisi četveroevangelijev bolj konservativni. Po posebej preiskanih variantah sta četveroevangelija Ma, Zo v približno 75% konservativnejša, ako od-

¹ B. Conev, *Dobrejšovo četveroevangelije* (Sofija 1906) str. 31 in 104.

štejemo primere, kjer je As osamljen in manj verodostojen. Značilno je, da se Sa često sklada z Ma, Zo v takih primerih, kjer se As in Os razlikujeta od glagolskih četveroevangelijev (str. 123).

Enako ali še bolj se odlikuje stsl. biblični prevod po gramatični sintaktični strani. V tem gotski prevod daleč zaostaja za staroslovanskim. Konstantin je mojstrsko izbral izrazno zmožnost stsl. jezika; stsl. prevod evangelijev ima močno slovansko obeležje. Sintaktični primeri samostojnosti so številnejši in značilnejši nego slovanski. Ta posebnost stsl. bibličnega prevoda je v zvezi s samostojno Konstantinovo bogoslovno orientacijo (str. 125).

V rabi roditeljske oblike za tožilnik ter v menjavanju svojilnega roditeljskega in dajalnika je v stsl. rokopisih (tudi okviru poedinih rokopisov) toliko raznoličnost, da smemo iz tega izvajati trditev, da je bil že prvotni tekst v tem neenoten (126). Tu bo s češkim slavistom soglašal vsak, kdor je pazljivo čital stsl. evangelije. Nedvomno je bil v praslovansčini tožilnik živih bitij enak imenovalniku. A v 9. stoletju se je često rabila roditeljska oblika za tožilnik. Stsl. svojilni dajalnik pa ni tako nedvomna občna praslovanska ali stsl. posebnost. Verjetno je, da je česta raba svojilnega dajalnika posebnost makedonskega dialektja, ki je dal podlago stsl. književnemu jeziku, kakor je ta dajalnik še danes značilnost bolgarskega jezika. Tako je menil Jagić. A vpliv živega, bolgarskega jezika na stsl. rokopise se ne sme pretiravati. Svojilni dajalnik je kolikor toliko skupen stsl. dialektom (134—140), a ne tako, da bi bil imel veliko prednost pred roditeljskim.

Grške participialne konstrukcije z *ἀπό*, *ὅπο* se često izražajo z instrumentalom brez predloga. To je značilnost najstarejših stsl. rokopisov; v poznejših rokopisih se na mnogih takih mestih prevajajo grški predlogi. V prevajanju predloga *πρός* že najstarejši rokopisi niso dosledni; često se k postavlja celo tam, kjer v grškem tekstu ni predloga. Glede pravilnega slovanskega prevajanja, so po H. mnenju četveroevangeliji bolj konservativni nego evangelistarji. O prevajanju grških konstrukcij s členom, ko se grški člen v prevodu često nadomešča z relativnim stavkom ali s participiom, razpravlja H. prekratko (154—156); bistveno naglašja z monografijo J. Kurza o tem vprašanju.

V poglavju o glagolu razpravlja H. najboljše o stsl. prevodu izredno številnih grških infinitivnih konstrukcij (159—176). Starejši stsl. rokopisi se odlikujejo po svobodnem prevajanju teh grških konstrukcij, a že v najstarejših rokopisih srečujemo primere mehanične odvisnosti od grškega teksta. Četveroevangeliji imajo v svobodnih prevodih prednost pred evangelistarji. Bogomilski evangeliji pa so bolj odvisni od grškega teksta. Stsl. namenilnik (supinum) se že v starejših rokopisih umika infinitivu, še bolj pa v mlajših (176—178). As je tu bolj konservativni nego četveroevangeliji.

V participialnih konstrukcijah grški teksti niso enotni. Radi tega je tu često težko določiti stopnjo samostojnosti prvotnega stsl. prevoda. Odnos stsl. prevoda do grških rokopisov je v tem vprašanju jako kompli-

ciran. Verjetno je, da se je v rabi participov že prvotni stsl. četveroevangelij razlikoval od evangelistarja. As in njemu sorodni rokopisi posebno v Janezovem evangeliju grški indikativ često svobodno prevajajo s participom; kakor sem omenil v Slovu 3, 10—12. Horálek meni, da je to prvotni evangelistarski prevod in da so evangelistarji bolje ohranili prvotni stsl. tekst (184—186).

Še bolj nego v prevajanju participov kolebajo stsl. rokopisi v glagolskih časih (186—193). Verjetno je, da prvotni stsl. prevod ni poznal historičnega sedanjika in da so ta sedanjik v stsl. rokopise zanesli šele poznejši uredniki in prepisovalci, ko so stsl. prevod približevali grškemu tekstu. Zanimivo je, da se grški historični sedanjik *λέγει* skoraj redno prevaja z aoristom *glagola* ali *reče* (188). Na nekaterih mestih se opaža, da stsl. prevajalci niso dobro videli razlike med aoristom in sestavljenim perfektom (191). Opisni futur se je uvajal pod vplivom grškega teksta (192). Grški imperativni futur so prvotno v časih svobodno prevajali z imperativom.

Prvotni stsl. prevod je za izražanje grškega pasiva samostojno uporabljal bogato gibčnost slovanskega jezika in slovanske sintakse. Izražanje pasiva z reflektivnim zaimkom je naraščalo v mlajših rokopisih (193—195). Jako zanimivo je vprašanje glagolskih vidov (dovršnih in nedovršnih glagolov) v staroslovenskih evangelijih (195—202), posebno kolebanje v rabi glagolov *jęti* — *imati*, *tvoriti* — *stvōriti*, *cěliti* — *iscěliti* (196—198).

Stsl. evangeljski prevod pod vplivom grškega teksta često greši proti pravilom kongruence. Že v najstarejših rokopisih srečujemo množino po številih pet, šest itd; v poznejših rokopisih taki primeri mehanične odvisnosti od grškega teksta očitno naraščajo. Stsl. rokopisi zelo kolebajo v rabi množine po kolektivnih imenih, n. pr. grad, narod i. dr. Podobna raznoličnost je v rabi distributivne ednine: *lica človekom*, *srbdbca (srbdbce) vaša (vaše)*. S te strani so četveroevangeliji bolje ohranili prvotni stsl. prevod. Med evangelistarji se As največkrat naslanja na grški tekst, med četveroevangeliji pa Nikoljski bogomilski rokopis (202—211). Podobno je grški tekst vplival na prereditelja povratnega svojilnega zaimka *svoj*. V poznejših rokopisih je v časih živi jezik vplival na pravilno rabo (211 s).

V poglavju o besednem redu (slovosled) je težko odločiti, kateri rokopis je tu boljše ohranil prvotni svobodnejši stsl. prevod (213—228). V razpravi o As. evangelistarju sem izrekel mnenje, da ima ta rokopis prednost pred drugimi (Slovo 3, 26—28). Horálek je preiskal večje število rokopisov in variant, a nisem opazil, da bi bilo moje mnenje ovrženo. Posebej sem naglasil, da As kot liturgična knjiga ljubi svečani liturgični besedni red, ki pridevnik postavlja za samostalnikom. Zapostavljanje pridevnika omenja tudi H. kot As posebnost (224), a tega ne more pojasniti. H. soglaša z menoj v 18 primerih besednega reda, dva moja primera (Mt 9, 11 in 27, 47) pa sta netočna (H. 216, 222; Slovo 3, 26 s).

Mnoge razlike stsl. prevoda od grškega teksta, skuša H. z nekaterimi drugimi slavisti pojasniti s hipotezo, da se naslanjajo na izjemne ali neznanne grške variante. To mnenje ponavlja v obširnem poglavju o *grških*

variantah (229—264.) Posebno često naglaša, da je grški evangelistarski tekst še premalo raziskan in da so mnoge variante grških evangelistarjev nam neznane. A zdi se, da H. z nekaterimi drugimi slavisti prečesto uporablja dokazovanje z neznanimi variantami; takšno dokazovanje je metodično in stvarno dvomljive vrednosti. Pravilno pa naglaša, da so mnoge stsl. stilistične variante nastale neodvisno od grškega teksta, dasi morebiti podobne variante srečujemo v grških tekstih, kakor sem omenil v Slovu 3, str. 6, op. 5. Soglasje stsl. stilističnih variant s tem ali onim grškim rokopisom se more tolmačiti kot posledica vsem narodom skupnih pravil mišljenja in psihologije. Vobče se je merilo raznih tekstnih variant pretiravalo. To merilo je preveč labilno in negotovo (nesigurno). Zasluzni slavist Vajs je šel predaleč, ko je rekonstrukcijo stsl. evangeljskega teksta zgradil na številu izvencarigrajskih variant v As in v bogomilskih rokopisih. H. ponovo naglaša, da so bili bogomilski rokopisi često revidirani po grških rokopisih, a bogomili kot sektantski uporniki proti službeni carigrajski cerkvi so radi uporabljali izvencarigrajske tekste in rokopise. Torej bogomilski arhaizmi niso v vseh primerih v nujni zvezi s prvotnim stsl. prevodom; nedvomno so uporabni tedaj, ako so potrjeni po tem ali onem nebogomilskem rokopisu. A v mnogih primerih ni izključeno, da so bogomilske variante prvotne staroslovenske (234—236), posebno, kadar se skladajo z As. — Med izjemnimi variantami omenja Lk 15, 12 (*menžši synō*), ki sem jo omenil v Slovu 3, 14 in 31 kot verjeten dokaz za vpliv sirskega prevoda; H. pa misli (255), da je *synō* prenesen iz naslednje vrste Lk 15, 13. A s tem ni izključen vpliv sirskega prevoda. O dodatku *divęšta* se v Jan 20, 10 meni Horálek (264), da ima podlago v nekem neznanem grškem rokopisu, a verjetnejša je evangeljska harmonija z Lk 24, 12, kakor sem pokazal v Slovu 3, 19.

Zaključni pregled rezultatov z razgledi (shrnutí a výhledy, str. 265—290) ponavlja nekatere misli iz uvodnega pregleda in iz podrobnega razpravljanja o poedinih vprašanjih, a obsega tudi mnogo novega. V težkih zamotanih vprašanjih bi želeli več preglednosti in jasnejše doslednosti. Na nekaterih težkih mestih se dozdeva, da avtor ni v dosledni skladnosti s prejšnjimi mesti v svoji knjigi ter s kratkim in jasnim ruskim résumé-jem na koncu knjige (291—293). S kritičnim raziskavanjem rokopisov od 11. do 14. stoletja je H. dokazal, da se je prvotni stsl. evangelistar razlikoval od prvotnega četveroevangelija bolj po tekstni strani (t. j. po odvisnosti od drugačne recenzije grškega teksta), a manj po jeziku. Kakor stsl. evangelistar tako se tudi stsl. četveroevangelij odlikuje po točnosti in svobodi prevajanja v duhu slovanskega jezika. Večje razlike so nastale šele na Balkanu, kjer je bila izvršena nova redakcija evangelistarjev, pa ne enotno, temveč v raznih rokopisih različno in je potem postopno pronicala v četveroevangelije. Najprej in najdosledneje je bil preurejen As in z njim v zvezi Os. Starinske variante Ma, Zo, često podpira Savina knjiga, ki je sicer močno spremenjena, a izhaja iz stare predloge, v kateri je bil prvotni prevod bolje ohranjen nego v As. To svedočijo mnoge Sa leksikalne variante skupno z Ma, Zo, nekateri svobodni prevodi in sintaktične odlike. Z druge strani As često soglaša z bogomilskimi četveroevangeliji. Verjetno je, da je na neko starejšo bogomilsko predlogo vpli-

val evangelistar soroden z As. Skupne variante so starinske samo v primerih tekstne kritike, a po večini so manj važne. Jezikovne variante pa so očitno kasnejše: *bratrъ* za prvotni *bratrъ*, *gospodinъ* namesto *gospodъ*, *na kameni* za *na kamene* i. dr. Mnoge starejše in poznejše rokopise je H. jako bistro in točno ocenil, tako n. pr. Dobřejšov četveroevangelij, Savino knjigo in južnoruske rokopise. Pravilno trdi, da so rokopisi jako raznolični; skoraj vsak rokopis je nekako samostojen, vendar je mogoče približno razlikovati nekoliko tipičnih skupin. Starinski skupini As, Sa, Os, Ma Zo so sorodni: ruski evangelistar Arhangeljski (1092), Gališki evangelij (1144), Dobřejšov rokopis in posebna bogomilska skupina; skupni znak je leksikalna konservativnost, posebna prevajalna tehnika in slovansko pobarvana sintaksa. Daničić je mislil, da sta bogomilska evangelija Nikoljski in Ni² prepisana po isti predlogi, H. pa meni (286), da to ni verjetno.

Kratko so omenjeni evangeljski odlomki iz hrvatskih glagolskih misalov. V nasprotju z Vajsom trdi H., da so hrvatski glagolski odlomki odvisni od poznejših balkanskih predlog, a nikakor ne zanika prvotnih hrvatskih stikov z velikomoravskim pismenstvom. To mnenje bi potrjevalo, da so hrvatski glagoljaši v 13. stoletju imeli žive stike z makedonskim in bolgarskim eksl. pismenstvom (287 s). Gl. Slovo 3, 32. Nekateri mlajši ruski rokopisi predstavljajo stransko vejo (grano) stsl. prevoda s prvotnimi lekcijami, ki v najstarejših rokopisih niso ohranjene, n. pr. Karpinski evangelij (s konca 13. stol.) s panonizmom resnota. A nobena veja nima toliko arhaizmov, da bi mogli govoriti o direktni kontinuiteti iz velikomoravske dobe brez bolgarskega posredništva (287). Tako trdi Horálek.

Kako naj tolmačimo toliko raznoličnost stsl. in eksl. evangeljskih rokopisov? H. omenja, da so Metodovi učenci po begu iz Moravske, prinesli na jug le malo število rokopisov, morebiti samo en četveroevangelij. Horálek je skoraj prezrl verjetnost, da so bili stsl. rokopisi preneseni na jug in vzhod še po drugih potih. ŽM 13 poroča, da je Metod l. 881 pustil v Carigradu svečenika in diakona s knjigami; med temi je bil brez dvoma evangelistar kot liturgična knjiga in morda tudi četveroevangelij. Dokazano je, da so bili iz Češke prineseni v Rusijo mnogi rokopisi: legenda sv. Vida, ŽM, legenda sv. Venčeslava i. dr. Po isti poti je mogel v Rusijo priti evangelij s panonizmom *rěsnota*.² V Moravski so nedvomno imeli dvojno redakcijo stsl. knjig. Prvotno jedro stsl. evangelija (t. j. evangelistar) je bilo prevedeno že v Carigradu brez moravizmov; k temu se je pozneje pridružila posebna redakcija četveroevangelija za južne Slované. V knjige za zapadno cerkev pa so sprejeli nekoliko moravizmov in panonizmov. Psalterij je bil preveden v Moravski. Verjetno je, da je panonizem *rěsnota* stal že v prvotnem stsl. psalteriju, da se je potem ohranil še v Sinajskem psalteriju. V psalteriju je mnogo težko razumljivih mest in izrazov; v taki družbi se je mogla vztrajno ohranjati težko razumljiva *rěsnota*. Kijevski listi z zapadno liturgijo, ki je bila uporabna samo v zapadni cerkvi, imajo očitni pečat moravskega (češkega) dialekta. Nas-

² Gl. članek o Metodovem nomokanonu.

protno pa v stsl. vzhodni liturgiji (n. pr. v odlomkih liturgije v Sinajskem evhologiju) ni moravizmov. To niso v zraku viseče hipoteze, temveč historična fakta, katerih slavisti ne smejo prezreti.

V podnaslovu Horálekove knjige beremo, da so v njej obseženi prispevki h kritiki stsl. evangeljskega teksta. V knjigi se večkrat ponavlja, da daje gradivo in navodila za znanstveno rekonstrukcijo stsl. evangeljskega teksta. Od začetka do konca večkrat citira in kritizira *Vajsovo* rekonstrukcijo stsl. evangelijev, na mnogih mestih skoraj preostro. Vajs je izvršil veliko in težavno delo z velikim trudom in strokovnim znanjem. A delal je pred 20 leti, ko stsl. rokopisi še niso bili dovolj raziskani in ko se je enostransko pretiravalo vprašanje, po kateri grški recenziji so bili prevedeni stsl. evangeliji. S tega stališča se je Vajs naslanjal na hipotezo, da so starinske grške izvencarigradske variante primerno kritično merilo za starost stsl. rokopisov in tekstov. Danes vidimo, da je ta kriterij očitno enostranski in dvomljive vrednosti. Največ takih variant je v As in bogomilskih tekstih. A soglasno s Horálekom moramo priznati, da se jezikovna stran teh rokopisov manj odlikuje po arhaizmih. To je osnovni nedostatek Vajsove rekonstrukcije. A njegovo delo in zbrano gradivo ima vseeno veliko trajno vrednost. Horálekova kritika Vajsovega dela je odločno preostra in zelo neprimerna. Objektivna znanost mora zasluge prejšnjih znanstvenikov bolj ceniti.

Profesor Horálek je srečno pogodil, kje je jedro vprašanja o prvotnem stsl. knjižnem jeziku in o prvotnem tekstu stsl. prevoda evangelijev. V monografiji o Savini knjigi je pravilno pokazal važnost tega starinskega rokopisa. Vobče je pravilno ocenil tudi druge stsl. rokopise. Uvidel je zamotanost, težave in problematičnost vprašanja o vzajemnem odnosu ali odvisnosti stsl. rokopisov. Po njegovem mnenju postaja zapletenost tega vprašanja toliko večja, kolikor več rokopisov preiščemo. Horálekovo mnenje umevamo v tem smislu, da paralelnó z zamotanostjo napreduje tudi razbistritev in reševanje težkih problemov. V toliki množici težkih problemov in novih vidikov ni mogoče popolno soglasje. V Horálekovi knjigi je še mnogo spornih in odprtih vprašanj; z nekaterimi njegovimi mnenji in trditvami ne morem soglašati. A v celoti ima njegova knjiga veliko znanstveno vrednost in daje novo trdnejšo podlago za definitivno rešitev osnovnih slavističnih vprašanj.